

رسالة محمد

دانشکده علوم انسانی

عنوان پایان نامه:

بازتاب موسیقی در کلیات دیوان جامی

نگارش:

محمد رضا سام خانیانی

استاد راهنما: آقای دکتر بداله بهمنی مطلق

استاد مشاور: آقای دکتر علی اکبر افراسیاب پور

پایان نامه تحصیلی جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

خرداد 1393

با سمه تعالی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب **محمد رضا سام خانیانی** متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان‌نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده از سوی دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت مدرس شهید رجایی است.

نام و نام خانوادگی دانشجو

محمد رضا سام خانیانی

امضاء

شماره : ۲۰۱۲۳۹
تاریخ : ۹۳/۸/۷
پیوست :

دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

به نام خدا

صورتجلسه به تحصیلی دوره کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمد رضا سام خانیانی به شماره دانشجویی ۹۱۶۵۰۸۶۹ دانشجوی رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی تحت عنوان بازتاب موسیقی در کلیات دیوان جامی در تاریخ ۹۳/۳/۲۷ با حضور هیئت محترم داوران در دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی برگزار و نتیجه به شرح زیر اعلام گردید.

قبول (با درجه عالی) نمره ۱۹ (نزد ۲۰)

درجه نمره

عالی (۱۹-۲۰)

بسیار خوب (۱۸-۱۸/۹۹)

خوب (۱۶-۱۷/۹۹)

قابل قبول (۱۴-۱۵/۹۹)

غیر قابل قبول (کمتر از ۱۴) مردود دفاع مجدد

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضاء
	استادیار	دکتر یداله بهمنی	استاد راهنما
	استادیار	دکتر علی اکبر افراسیاب پور	استاد مشاور
	استادیار	دکتر رسول چهرقانی منتظر	استاد داور داخلی
	استادیار	دکتر شیرزاد طایفی	استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر محمدرضا امام جمعه	نماینده تحصیلات تکمیلی

دکتر غلامعلی احمدی

رئیس دانشکده علوم انسانی

تهران، لویزان، کد پستی: ۱۶۷۸۸-۱۵۸۱۱
صندوق پستی: ۱۶۳-۱۶۷۸۵
تلفن: ۲۲۹۷۰۰۶۰-۹ فکس: ۲۲۹۷۰۰۳۳
Email: sru@sru.ac.ir
www.srttu.edu

تقدیم به همسر عزیزم، فروغ سام

که سختی‌ها و مرارت‌ها را تحمل نموده، در تحصیل دانش مشوقم بودند.

قدردانی:

از استاد محترم جناب آقای دکتریداله بهمنی مطلق که در طول این پایان‌نامه به عنوان استاد راهنما قبول زحمت نموده، همچنین از استاد مشاورم آقای دکتر علی‌اکبر افراسیاب‌پور و استاد محترم آقای دکتر رسول چهرقانی منتظر که در مدت تحصیل از فضل و دانششان بهره‌مند شدیم و نیز از جناب آقای دکتر شیرزاد طایفی به عنوان داور خارجی کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده:

جامی شاعری است موسیقیدان که اشعارش با بسیاری از اصطلاحات و راز و رمزهای موسیقی در آمیخته است. این امر باعث شده بسیاری از اشعارش بدون توجه به معانی موسیقایی واژگان و اصطلاحات آن، غامض به نظر برسد، خصوصاً زمانی که از تغییر مقامها که امروزه به آن مرکب خوانی یا مدولاسیون می‌گویند یا زمانی که از آواز و چگونه تحریر زدن سخن می‌گوید، حتماً باید با آواز و مسائل مربوط به آن از جمله مناسب‌خوانی، مرصع خوانی، زیر و بم خواندن، فراز و فرود، برداشت و برگشت یا رجعت و ... آشنا باشیم. در غیر این صورت نه از هنر و زیبا آفرینی جامی لذت خواهیم برد نه از مفاهیم و معانی نهفته در آنها بهرمنده خواهیم شد. بنابراین در این پژوهش برای نیل به این مقصود با استفاده از منابع مخصوص موسیقی گذشته، از جمله، شرح ادوار عبدالقادر مراغی، بحور الالحن فرصت‌الدوله شیرازی و رساله‌ی جامی در خصوص موسیقی و منابع امروزی از جمله نظری به موسیقی ایرانی تألیف روح الله خالقی و غیره، به توضیح اصطلاحات موسیقی استفاده شده در اشعار جامی برای درک بهتر مفهوم ابیات پرداخته شده است. مطالعه‌ی اشعار جامی و بررسی موسیقایی آنها و همچنین نگاهی به رساله‌ی موسیقی وی نشان می‌دهد، جامی علاوه بر آشنایی علمی و عملی با سازها و اجزا و چگونگی ساخت آنها، از راز و رمزهای آواز آگاه بوده و مقام‌های آوازی را می‌شناخته است و در مواردی مخصوصاً زمانی که از آوازخواندن و تحریر زدن سخن می‌گوید، دیدگاهش با نظریات استادان آواز کنونی قرابت دارد.

کلید واژه‌ها: جامی، شعرفارسی، موسیقی، مقام، ساز، آواز.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

- 1-1. مقدمه 2
- 2-1. تعریف مفاهیم نظری تحقیق 3
- 3-1. پرسش‌های تحقیق 4
- 4-1. بیان مسأله 4
- 5-1. اهداف تحقیق 5
- 6-1. پیشینه‌ی تحقیق 5
- 7-1. روش کار تحقیق 6
- 8-1. قلمرو تحقیق 6
- 9-1. اهمیت و ضرورت تحقیق 6

فصل دوم: موسیقی

- 1-2. تعریف موسیقی 8
- 2-2. موسیقی ایرانی 11
- 3-2. اعجاز موسیقی ایرانی 13
- 4-2. پیوند شعر و موسیقی 14

فصل سوم: شاعران موسیقی دان

- 1-3. مقدمه 19
- 2-3. رودکی (ابوعبدا... جعفر بن محمد (وفات: 321 هـ.ق) 19
- 3-3. فرخی سیستانی (وفات 429 هـ.ق) 20
- 4-3. منوچهری دامغانی (403-432 هـ.ق) 20
- 5-3. عثمان مختاری غزنوی (469-512 هـ.ق) 21
- 6-3. انوری (اوحدالدین محمد، (وفات 583 هـ.ق) 21

- 7-3. نظامی (533-596 ه. ق) 22
- 8-3. مولوی (جلال الدین محمد بلخی - رومی (604-672 ه. ق)) 22
- 9-3. سعدی (606-690 ه. ق) 23
- 10-3. حافظ (727-792 ه. ق) 24
- 11-3. میرزاعلی اکبر شیدا (1222-1285 ه. ش) 24
- 12-3. عارف قزوینی (1275-1312 خورشیدی) 25
- 13-3. شهریار (محمدحسین بهجت تبریزی (1285-1367 ه. ش)) 25
- 14-3. امیر جاهد 26
- 15-3. رهی معیری 27
- 16-3. اسماعیل نواب صفا 26

فصل چهارم: جامی و موسیقی

- 1-4. جامی 29
- 2-4. جامی و موسیقی 34
- 3-4. جامی، تنظیم کننده‌ی موسیقی یا رهبر ارکست 36
- 4-4. جامی، آشنا با فنون آواز و خوانندگی 37
- 5-4. مرکب خوانی (مدگردی یا مدولاسیون) در دیوان جامی 43

فصل پنجم: اصطلاحات موسیقی

- 1-5. مقدمه 44
- 2-5. آوا (Ava) 44
- 3-5. آواز (Avaz) 44
- 3-5. آهنگ (Ahang) 47
- 4-5. ابریشم (Abrisham) 49
- 5-5. ارغنون (Arganun) 50
- 6-5. افغان (Afgan) 51
- 7-5. الحان (Alhan) 51
- 8-5. اوج (A(o)wj) 53

53.....	بانگ (Bang) 9-5
55.....	بربط (Barbat) 10-5
56.....	بریشم (Berisham) 11-5
56.....	بم (Bam) 12-5
57.....	پرده (Parda)(- e) 13-5
58.....	تار (Tar) 14-5
60.....	تحریر (Tahrir) 15-5
61.....	ترانه (Tarana) 16-5
64.....	ترنم (Tarannom) 17-5
65.....	جرس (Jaras) 18-5
66.....	جلاجل (Jalajel) 19-5
66.....	چغانه (Cagane) 20-5
67.....	چنگ (Chang) 21-5
70.....	حجاز (Hejaz) 22-5
72.....	حُدی (Hoda) 23-5
72.....	حسینی (Hosseiny) 24-5
73.....	خرک (Xar – ak) 25-5
73.....	دایره (Dayere) 26-5
74.....	درا (Dara) 27-5
74.....	دستان (Dast – an) 28-5
75.....	دف (Daf) 29-5
76.....	دلکش (Delkash) 30-5
77.....	دم (Dam) 31-5
78.....	راست (Rast) 32-5
79.....	راه (Rah) 33-5
80.....	رباب (Rabab) (Robab) 34-5
82.....	رقص (Raghs) 35-5
85.....	زخمه (Zaxma(e)) 36-5
86.....	زمزمه (Zamzame) 37-5

87	زنگله (Zangol – e)	38-5
88	زیر (Zir)	39-5
89	ساز: (Saz)	40-5
91	سراییدن (Sa(o)rhidan)	41-5
92	سرایان (Sa(o) rayan)	42-5
92	سرود (Sorud)	43-5
94	سماع (Samae)	44-5
96	شور (Shur)	45-5
97	صدا (Seda)	46-5
98	صفیر (Safir)	47-5
98	صوت (Sowt)	48-5
99	صور (Sur)	49-5
100	طاس (Tas)	50-5
101	عراق (Erag)	51-5
101	عشاق (Oshshagh)	52-5
102	عود (Ud)	53-5
104	غزل (Ghazal)	54-5
105	غژک (Ghazhak)	55-5
105	فرو داشت (Forudast)	56-5
106	قانون (Ghanoon)	57-5
107	کمانچه (Kamaca(e))	58-5
108	کوس (Kus)	59-5
109	گلبانگ (Golbang)	60-5
110	گوشمال (Gushmal)	61-5
111	لحن (Lahn)	62-5
112	مطرب (Motreb)	63-5
114	مضراب (Mezrab)	64-5
115	مقام (Magham)	65-5
116	مغنی (Moghanni)	66-5

118.....	67-5 موسیقار (Musighar)
119.....	68-5 ناقوس (Naghus)
119.....	69-5 ناله (Nale)
120.....	70-5 نای (Nay)
121.....	71-5 نغمه (Naghme)
124.....	72-5 نفیر (Nafir)
125.....	73-5 نقّاره (Naghghare)
126.....	74-5 نوا (Nava)
128.....	75-5 نواختن (Navaxtan)
129.....	76-5 نهفت (Nehoft)(Nahoft)
129.....	77-5 نی (ne(a)y)
132.....	مأخره

فصل ششم: نتیجه گیری

135.....	نتیجه
136.....	پیشنهاد
137.....	منابع و مأخذ
143.....	چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات

1-1. مقدمه

انسان با موسیقی متولد می‌شود. قلب انسان با ضرب دو چهارم شروع به تپیدن می‌کند و انسان را به حرکت وامی‌دارد. از زمان تولد انسان نخستین هنگام کار و تلاش زمزمه‌هایی می‌کرده است. این زمزمه‌های آهنگین نخستین پیوند شعر و آهنگ او بوده است. با گذشت زمان و پیشرفت علم و تکنولوژی به ساخت آلات و سازهای موسیقی موفق شد و توانست بسیاری از رازهای آفرینش را با ساز و آواز بیان کند.

نظام هستی دارای نظم و آهنگ موسیقایی است. کافی است که انسان گوش حساس و موسیقایی داشته باشد تا ملودی‌های گوش‌نواز نظام هستی را درک کند. موسیقی از هنرهای زیبا و بزرگ‌ترین تحریک‌کننده‌ی احساسات و عواطف انسان می‌باشد. ممکن است که با خواندن یک قطعه شعر و یا با دیدن یک نمایش خوشحال یا غمگین شویم، اما زمانی که یک قطعه‌ی موسیقی اجرا می‌شود، انسان از جای خود کنده می‌شود و می‌خواهد از کالبد خود خارج شود و به عالم خالی از تعلقات برسد.

موسیقی زبان عموم مردم و طبقات است. دنیای موسیقی دنیای محبت، دنیای عشق و دنیای راستی و درستی است. موسیقی آهنگ طبیعت و خلقت و به بیان دیگر ملکوتی است. با خواندن اشعار شاعران بزرگی چون، سعدی، مولوی، حافظ و ... یکی از جنبه‌های بسیار برجسته و قابل توجهی که ذهن انسان را به آن معطوف می‌دارد، موسیقی است. موسیقی به شکل بارز آن که شعر با آن پیوند دارد و همه‌ی شاعران باید از آن بهره مند باشند، در وزن عروضی بروز می‌کند. این وزن و بحر عروضی است که شعر شاعران را آهنگین و ریتمیک می‌کند.

جدا از موسیقی بیرونی (وزن و بحر) و موسیقی کناری (قافیه و ردیف) که از عوامل جداناپذیر شعر است و شاعران از آن بهره‌مندند، در تاریخ ادبیات فارسی شاعران صاحب نامی را می‌بینیم که به موسیقی‌سازی یا آوازی آشنا بوده یا به طور تخصصی در موسیقی مهارت داشته‌اند.

از جمله‌ی این شاعران جامی است. جامی شاعری است موسیقی‌دان و موسیقی‌شناس. او رساله‌ای هم در زمینه‌ی موسیقی نوشته است که هم در عصر خود او و هم در دوره‌ی بعد از او، از منابع درجه اول موسیقی بوده است. در جای‌جای اشعار جامی، مهارت و استادی او در موسیقی نمایان است.

در این پژوهش سعی شده است اولاً اصطلاحات موسیقی استفاده شده در دیوان جامی استخراج و توضیح داده شود و ثانیاً نظرات و تکنیک‌های قابل توجهی که جامی در موسیقی سازی و آوازی از آن سخن می‌گوید، بررسی شود.

امید است این پژوهش با کاستی‌هایی که دارد، فتح بابی برای تحقیق و بررسی‌های بیشتر در این زمینه شود.

1-2. تعریف مفاهیم نظری تحقیق

موسیقی، موسیقیدان، اصطلاحات موسیقی

موسیقی، ترکیبی است از اصوات نت‌ها و سکوت‌ها با اصول و نظم خاص که با گوش دادن به این صداها و سکوت‌های منظم، شنونده در نفس خود لذتی احساس می‌کند که گاهی وصف‌ناشدنی است.

صداهاى موسيقى به وسيله‌ى علامت‌هاى تحت عنوان «نت»، نوشته مى‌شوند، که خط بین‌المللی است؛ یعنی هر فرد اروپایی، چه ایرانی یا امریکایی و ... همین که خط موسیقی یعنی «نت» را دانست، می‌تواند موسیقی هر ملتی را بنوازد. صداهاىی که از آلات موسیقی یا صوت انسان خارج می‌شوند، صداهاى موسیقی نامیده مى‌شوند، چون دارای نوسان‌هاى منظم هستند و صداهاىی را چون خش خش قلم بر روی کاغذ که دارای نوسان‌هاى غیرمنظم است، صداهاى غیرموسیقی می‌نامند.

موسیقی به دو شیوه اجرا شدنی است: نخست با گلو یا حلق انسان که اگر متریک (موزون) و با ریتم و ضرب باشد، تصنیف و در غیر این صورت آواز خوانده می‌شود و دوم با آلات موسیقی و سازهای مولد موسیقی.

اصطلاحات موسیقی (واژگان خاص موسیقایی و سازها و آوازاها)

این اصطلاحات، نام‌ها، تعبیرات و اسم‌هایی هستند فنی با تعریف و مفهومی مشخص که عموماً دارای اعتبار علمی‌اند. گاهی این نام‌ها بر اساس نام مکان‌ها، اشخاص و حالت‌ها، نام‌گذاری شده‌اند. بنابراین برای یک موسیقی‌دان و یا یک محقق موسیقی، دانستن این واژگان و منشأ و مفهوم علمی آن لازم و ضروری است.

بسیاری از این اصطلاحات و نام‌ها از زمان ساسانی باقی مانده است، مانند: گوشه‌ی جامه‌دران، نهفت، نوا، پنجگاه، خسرو و شیرین و ... و بسیاری از اصطلاحات موسیقی از جمله نغمه‌ها به مرور زمان نام‌گذاری شده‌اند.

1-3. پرسش‌های تحقیقی

- آیا جامی موسیقی‌دان، آهنگ ساز و یا نوازنده بوده است؟
- آیا جامی با اصول خوانندگی و یا ردیف آوازی و شیوه‌ی مرکب خوانی آشنایی داشته است؟
- اصطلاحاتی که در دیوان جامی به کار رفته است، از روی تفنّن بوده یا اینکه جامی از روی عمد و از ذوق موسیقایی به کار برده است؟
- دانستن مفهوم اصطلاحات موسیقی، تا چه اندازه می‌تواند در دریافت مفاهیم ابیات جامی به ما کمک کند؟

1-4. بیان مسأله

موسیقی از دو عنصر اصلی ریتم و ملودی تشکیل شده است. ریتم به معنی نظم و ترتیب و تکرار و توالی است و نه تنها در موسیقی عنصر اصلی (حتی مهم‌تر از ملودی) است، بلکه در کل نظم هستی مهم‌ترین پایه است. ضربان قلب، گردش زمین به دور خود و خورشید، حرکت‌های وضعی و انتقالی سایر سیارات، همه و همه، از نظم و ترتیب (ریتم) خاصی پیروی می‌کنند و اگر این نظم به هم بریزد، هستی را مختل می‌کند. در بعضی از انواع موسیقی، مثل ردیف موسیقی ایران، ریتم آزاد است و این به آن مفهوم نیست که ریتم وجود ندارد.

جامی هم در دیوان خود انواع موسیقی سازی و آوازی را معرفی می‌کند. حتی در دیوانش شرایط و خصوصیات یک خواننده خوب را می‌بینیم که چگونه باید شعر را ادا کند یا چگونه تحریر بزند و کجا نفس‌گیری کند یا اینکه نکاتی از مرکب‌خوانی بیان می‌کند که چگونه می‌توان از یک مقام به مقام دیگر آهنگ‌سازی کرد. در دیوان جامی می‌بینیم که یک موسیقی‌دان باید از پیوند شعر و موسیقی آگاهی داشته باشد؛ موضوعی که امروزه در موسیقی ایرانی از مهم‌ترین مسائل آن به حساب می‌آید. این پژوهش بنا دارد موضوعات فوق را مورد بررسی قرار داده، به توضیح آنها بپردازد.

جامی از شاعران موسیقی‌دان و موسیقی‌شناس است. او انواع سازها را می‌شناسد، نحوه‌ی تلفیق شعر و موسیقی را می‌داند. هم‌چنین در دیوانش به نکات قابل توجهی درباره‌ی خوانندگی برمی‌خوریم. از جمله این موارد عبارتند از: مناسب‌خوانی، زیروبم‌خوانی، تلفیق شعر و موسیقی و مرکب‌خوانی. امیدواریم که بررسی هر یک از این موارد، برای اهل شعر و موسیقی مفید و راه‌گشا باشد.

1-5. اهداف تحقیق

- بیان مهارت جامی در موسیقی سازی و آوازی.
- بررسی گوشه‌ها و مقام‌های آوازی موسیقی ایرانی در دیوان جامی.
- بیان نمونه‌هایی از ادبیات جامی که در آنها صور خیال و صناعات بدیعی نهفته است.
- بررسی تلفیق شعر و موسیقی در دیوان جامی و نظرات جامی درباره‌ی آن.

1-6. پیشینه‌ی تحقیق

درباره‌ی جامی - شاعر نامدار قرن نهم - مطالب فراوانی گفته شده است. هم‌چنین در زمینه‌ی موسیقی‌دانی و رساله‌ی مخصوص او در موسیقی بحث‌های فراوانی صورت گرفته است. از جمله شرحی است از حسینعلی ملاح که بر رساله‌ی موسیقی جامی نوشته که بسیار ارزشمند و برای اهل موسیقی مفید است.

در زمینه‌ی موسیقی شاعران یا شاعرانی که با موسیقی آشنا هستند و یا در زمینه‌ی پیوند شعر و موسیقی هم کتاب‌ها و مقالات ارزشمندی نوشته شده است که برای اعتلای شعر و موسیقی ایرانی بسیار مفید است. از جمله‌ی این آثار می‌توان از کتاب‌های حسینعلی ملاح با عنوان حافظ و موسیقی و منوچهری دامغانی و موسیقی یا پیوند شعر و موسیقی نام برد. به گونه‌ای که این آثار از جمله منابع و مآخذ معتبر و مورد استقبال ادیبان و موسیقی‌دان‌ها است. از دیگر آثاری که می‌توان از آنها نام برد و از منابع معتبر شعر و موسیقی است، کتاب رباب رومی تألیف مهدی ستایشگر است. کتاب رباب رومی درباره‌ی مولوی و موسیقی‌دانی و موسیقی‌شناسی او است. در این کتاب اصطلاحات موسیقی و مقام‌ها به خوبی توضیح داده شده است.

1-7. روش کار تحقیق

در این پژوهش توصیفی با استفاده از کتب و منابع مربوط به موسیقی همانند شرح‌الادوار مراغه‌ای، موسیقی کبیر اثر فارابی، رساله‌ی موسیقی ابن‌سینا، جامع‌الاحان عبدالقادر مراغه‌ای، تاریخ موسیقی اثر حسین مشحون، تئوری موسیقی اثر مصطفی کمال‌پور تراب، تئوری موسیقی اثر وزیری و منصور، نظری به موسیقی و سرگذشت موسیقی ایران اثر روح‌ا... خالقی، پیوند شعر و موسیقی اثر حسین دهلوی و حسینعلی ملاح و هم‌چنین با استفاده از کتاب‌های مرتبط با موضوع موسیقی در ادبیات منظوم ایران، مثل رباب رومی اثر مهدی ستایشگر، موسیقی شعر از محمدرضا شفیعی کدکنی، موسیقی شعر حافظ از دُرّه دادجو، شعر و موسیقی در ایران از حسین خدیو جم و با استفاده از فرهنگ‌نامه‌ها مانند: لغت‌نامه‌ی دهخدا، برهان قاطع، فرهنگ معین و فرهنگ موسیقی ایرانی، اصطلاحات موسیقی به کار رفته در دیوان جامی توضیح داده شده و در خصوص مهارت و استادی او در زمینه‌ی موسیقی آوازی و سازی و شرایط خوانندگی شرح داده شده است.

1-8. قلمرو تحقیق

قلمرو تحقیق، کلیات دیوان اشعار جامی است مشتمل بر غزلیات، قصاید، ترکیب‌بندها و بعضی از مثنوی‌های پراکنده و رباعیات و ترجیع‌بندها است.

نسخه‌ی انتخاب شده از کلیات دیوان جامی با مقدمه‌ی فرشید اقبال است و آنچه بیشتر مورد بررسی قرار گرفته، اصطلاحات محض موسیقایی است که دارای مفاهیم علمی و موسیقی هستند.

1-9. اهمیت و ضرورت تحقیق

از آنجایی که جامی شاعری موسیقی‌دان و موسیقی‌شناس است، دیوان او مملو است از اصطلاحات موسیقایی؛ بنابراین بدون درک و فهم این اصطلاحات و بدون شناخت مقام‌ها و ردیف‌ها و لحن‌های موسیقی ایرانی، دریافت مضمون و مفهوم بسیاری از اشعار جامی مشکل خواهد بود.

پس با بررسی اصطلاحات و مفاهیم موسیقایی مورد استفاده در دیوان جامی، درک مضمون و مفهوم ابیات وی آسان‌تر خواهد بود.

فصل دوم

موسیقی

2-1. تعریف موسیقی

مسأله‌ی آواز و آهنگ و در مجموع موسیقی در حیات بشری دخالت مهمی داشته و به اندازه‌ای عالی و مطبوع بوده که در تمام آداب و رسوم اقوام قدیم و جدید، مورد احترام بوده و در راه مقدس‌ترین اعمال بشر که عبادت است به کار رفته است. به هر تقدیر این مسأله، روشن است که آواز و آهنگ و موسیقی، از طبیعت و از یافته‌های قدیم انسان است. مردم پیش از تاریخ اگر حنجره‌ی صافی برای شش دانگ خواندن نداشتند، لاقلاً از صدای موزون مرغان خواننده زمان خود خوششان می‌آمده است.

«بعضی از حکما گفته‌اند که موسیقی، عبارتست از علم ریاضی که بحث کنند در آن از احوال نغمات از آن حیثیت که ملایم است یا متنافر و احوال ازمنه‌ای که متخلل‌اند میان آنها، تا معلوم شود که چگونه تألیف کرده شود. و بعضی دیگر گفته‌اند که موسیقی عبارت است از صنعتی که مشتمل باشد بر الحان و آن چه التیام الحان بدان باشد و بدان کامل شود به تصویت انسانی یا به آلات. پس گوییم موسیقی عبارتست از جمع نغمات ملایم که بر شعری ترتیب کنند، در دوری از ادوار ایقاعی» (مراغی، 1388: 10).

با توجه به این تعریف، موسیقی شاخه‌ای از علم ریاضی است که موضوع اصلی آن نغمه و الحان است که به وسیله ساز یا صدای انسان اجرا می‌شود.

«موسیقی مرکب است از دو حرف یونانی، موسی و قی. موسی به لغت ایشان نغمات باشد و قی، موزون و مُلذ بود. پس موسیقی عبارتست از نغمات مُلذ بود عندالحسن و آن بر دو قسم است: قسم اول آن است که بحث می‌کند درو از احوال نغمات و آن را تألیف می‌خوانند و قسم دوم آن است که بحث می‌کند درو از احوال ازمنه‌ی متخلله میان نغمات و آن را ایقاع نام نهاده‌اند. و مبادی هر یک از تألیف و ایقاع مستفاد از علمی دیگر باشد.» (بینش، 7113 : 96).

در این تعریف، که تقی بینش از رساله‌ی «کنزالتحف» انتخاب کرده، موسیقی شامل نغمات احساسی و لذت‌بخش و موزون همراه با ریتم است. یونانی‌ها نخستین ملتی بودند که موسیقی را از نظر فنی و علمی مطالعه کردند و تئوری موسیقی را نوشتند و آهنگ‌ها را با حروف یادداشت کردند. آنان خدای موسیقی و هنرهای زیبا را «آپولون» می‌دانستند که با نه فرشته خود در کوه «پاراناس» بسر می‌برد. یونانی‌ها هر یک از فرشتگان هنرهای زیبا را «موز» می‌گفتند و لفظ «موزیک» (موسیقی) از این کلمه مشتق شده است (حسنی، 1336: 11).